

A gumpendorfi katonatorvosi akadémia (1781–1784)

Pogányné Dr. Rózsa Gabriella PhD

Kulcsszavak: *katonatorvos-képzés története – XVIII. század*

A modern értelemben vett magyarországi katonatorvos-egészségügyi intézményrendszer megteremtője II. József volt. Koncepciójának egyik fontos eleme a megfelelő szintű, sebészi és orvosi tematikájú katonatorvosképzés megszervezése volt. Az 1781 és 1784 között Gumpendorfban működő katonatorvosi iskola az 1785-ben megnyitott Josephinum (Iosephinische Medico-Chirurgische Militärakademie) jogelődje, amely azonban már egy elfeledett momentum a katonatorvosi művelődéstörténetnek.

2021-ben ünnepelte a hazai katonatorvos-egészségügyi intézményrendszer 240 éves fennállását. Ez a jeles jubileum lehetőséget, illetve alkalmat teremtett vonatkozó történeti kutakodásokra, valamint a privát érdeklődésből folytatott kutatásokat konkrét feladat meghatározásával hivatali kötelességgé emelte. A 240 esztendő történetjének áttekintése során a forrásfeltárás számos olyan kisebb-nagyobb jelentőségű történeti pillanatra vagy a kulturális örökség részeként ránk maradt relikviára világított rá, amelyek mindenképpen méltók arra, hogy a katonatorvosi művelődéstörténeti tudáskincs részeként némi figyelmet szenteljünk nekik. Jó példa erre az 1785-től működő bécsi Josephinum, a katonatorvosi akadémia, ahol számos híres magyar katonatorvos is tanult vagy tanított, de amelynek „őstörténete” a mai

szakmai közösség számára már a feledés homályába vész.

A modern értelemben vett magyarországi katonatorvos-egészségügyi intézményrendszer megteremtése *II. József* (1741–1790), „kalapos király”-unk nevéhez fűződik, aki 1765-től, édesapja, *I. Ferenc* császár (1708–1765) halála után édesanyja, *Mária Terézia* (1717–1780) császár- és királynő mellett társuralkodóként volt a hadügyi igazgatás feje, a hadsereg főparancsnoka és a Birodalomban működő lovagrendek nagymestere, vagyis hivatalból felelőse a katonasághoz kötődő kérdéseknek, többek között a katonatorvos-egészségügynek is [1]. Így azonban gyanítható, hogy nem csupán a regnálása időszakában hozott intézkedések köszönhetők neki, hanem már az 1765 és 1780 közötti évek eredményei is az ő koncepcióját valósították

meg. Azonban tagadhatatlan, hogy *II. József* mindmáig kiható innovációi építettek a korábban az orvosképzésben az 1750-es években megkezdett reformokra, amelyek *Mária Terézia* császárnő és *Gerard van Swieten* (1700–1772) nevéhez fűződtek. A leideni származású *van Swieten* a híres *Herman Boerhaave* (1668–1738) tanítványa 1745-től az uralkodónő udvari orvosa és tanácsadója volt, aki a felvilágosodás szekularizálódó tudományos felfogásának, illetve az „állam” mint „munkaerőpiac” igényeinek megfelelő egyetemi képzési struktúrát alakított ki a Birodalomban. Működése során protomedicus, az egészségügyi főnök volt, de vonatkozó tevékenysége elsősorban a bécsi egyetemhez kötötte, ahol praesesként irányította a képzési reformot. Ezekben az évtizedekben lezajlott fejlesztések során a bécsi egyetem új épületet kapott, ekkor épült fel a város és az univerzitás nagy klinikája, az Allgemeine Krankenhaus. A baccalaureusok és magisterek oktatását, valamint a gyógyító tevékenységet botanikus kert szolgáltatta, illetve a korra jellemző demonstrációs labor, „anatómiai színház” szerveződött (1. ábra). Ő volt a „régibécsi orvosi iskola” megalapítója és általában a tudomány szolgálata érdekében neki köszönhető az udvari könyvtár nyilvános olvasótermének megszervezése is [2, 3]. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a XVIII. század Európa-szerte orvosi(-sebészi) iskolák alapításának kora volt és ezek közül több is „anatómiai teátrum” névre hallgatott. (Funkciójukban azonban a XVIII. századi anatómiai színházak eltértek a korábbi nyilvános boncolásoktól, amelyeknek a reneszánsz és a barokk idején még erkölcsi nevelő szerepe volt, „A nyilvános boncolás majdhogynem rituálé volt, mintegy második felvonása a szintén nyilvános

kivégzéseknek; például Rotterdamban bérletet lehetett váltani az anatómiai színházba... A XVIII. század közepén aztán lassan eltűntek az efféle látványosságok. Az anatómia egyszerű tudományná szikkadt, és átengedte az erkölcsi tanulságokat az általunk is ismert színházaknak” [4]).

A Német-Római Birodalomban elsőként 1713-ban Berlinben létrejött a Theatrum Anatomicum, utóbb számos más városban (Hannover 1716, Berlin 1723, Drezda 1748, Braunschweig 1750, Gotha 1754 stb.) alakultak orvoskép-

1. ábra. Eisner, Joseph: A bécsi Anatómiai Színház. 1786. Forrás: Friehs, J. T.: Mehr Staat: Die Universitätsreform Gerard van Swietens. Die Welt der Habsburger URL: <https://www.habsburger.net/de/kapitel/mehr-staat-die-universitaetsreform-gerard-van-swietens>

ző intézetek. Ezek közül a mannheimi nevében (Collegium anatomico-chirurgicum electorale palatinum militare) szerepelt elsőként a katonáorvosi képzési cél 1754-ben [5]. Magyaroként azonban nem hagyható ki e felsorolásból a Semmelweis Egyetem jogelődjének, a nagyszombati egyetem orvoskarának megalapítása sem 1770-ben, hiszen a két intézmény szoros kapcsolatban állt egymással és *van Swieten* „mindazokat a reformokat, amelyeket az egészségügy és az egyetemi oktatás terén Ausztriában megvalósított, hazánkban is igyekezett bevezetni” – olvasható a magyar orvostörténet klasszikusa, *Schultheisz Emil* tollából [6].

A XVIII. századi orvosképzés imént vázolt átalakulása, átrendeződése, valamint az orvosi praxis tekintetében az 1770-es Generale normativum in re sanitatis volt az alapja a *II. József* uralkodása idején megvalósuló átfogó katoná-egészségügyi rendszerszervezésnek. Magától értetődően azonban – éppúgy, mint *Mária Terézia* esetében – a pontos szakmai kidolgozás, a stratégiai cél elérése érdekében megvalósítandó taktikai tervek kimunkálása és a konkrét cselekvési lépések meghatározása, a részletszabályok megfogalmazása ekkor is a főtanácsadó és bizalmas udvari orvos segítségével a (társ-)uralkodó nevében, *de Giovanni Alessandro Brambilla* (1728–1800) által történt. *Brambilla* személyes orvosként (Leibmedicus), az utazások során mentorként, kísérőként, hivatali rang tekintetében pedig 1779-től a Birodalom katoná-egészségügyi főnökeként állt *II. József* mellett.

A felvilágosult abszolutista uralkodó katoná-egészségügyi fejlesztése három egymással szoros összefüggésben álló pilléren nyugszik:

- a stabil, békeidőben is fennálló, működő katonai kórházi hálózat kiépítésén,

- az állandó katonáorvosi kar megteremtésén, ennek előfeltételeként a szakmai képzés, a tudományos infrastruktúra megteremtésén, illetve
- az eszmei egység érdekében szabályzatok kibocsátásán.

A három kiemelt innovációs szegmens közül jelen tanulmány szempontjából a második, a katonáorvosi alma mater megteremtése, a gumpendorfi iskola, majd az akadémia megalapítása a legfontosabb.

Katonáorvosi iskola a gumpendorfi kaszárnyában

A mai Bécs egyik külvárosában, Gumpendorfban található kaszárnyában még *Mária Terézia* szervezett katonai műszaki, mérnöki akadémiát, amely 1770-ig működött az ingatlanban, 1775-től pedig 6 hónapos katonáorvosi képzést nyújtó iskola (Lehranstalt für die Behandlung der inneren Krankheiten und zum Erlernen der Militär-Arzneimittel) létesült a kórházában [7]. A *Jakob Reinlein* (1744–1816), a gyakorlati orvostudomány rendes tanára, a katonai kórház törzsorvosa nevéhez fűződő, teljes egészében az ő személyéhez kötődő féléves kurzus („Medicinae Doctor Reinlein”) a hadsereg már gyakorló, rutinnal rendelkező sebészeit, illetve a civil seborvosait avatta be az orvostudomány legfontosabb kérdéseibe [8]. (A képzőhely története kapcsán érdemes röviden magának az ingatlannak a históriáját is áttekinteni: 1683 előtt az épület apácakolostor volt, amely a török háborúknak esett áldozatul, ezután a rendház magánkézbe került és pompás barokk kastéllyá fejlődött, amelyet 1754-ben *Mária Terézia* szerzett meg és használt fel katonai célokra [9]). 1769-ben *Gerard van Swieten* javaslatára létesült

katonai kórház is az épületegyüttesben. Mindazonáltal *Brambilla* 1770-es, illetve 1772-es ottani látogatásainak tapasztalatai szerint a különféle betegségekben szenvedők nem voltak külön betegosztályokba sorolva, valamint az épület szellőztetése, higiéniai körülményei és a kórházban gyakorolt orvosi praxis több szempontból sem volt megfelelő, ami részben a személyi állomány képzettségének hiányos voltára volt visszavezethető. A zsúfoltságon a kertben felépített harminc férőhelyes fa barakk felépítésével lehetett csak segíteni [10]. Gumpendorf katonai kórháza azonban nem volt rosszabb színvonalú, mint a Birodalom többi hasonló intézménye, ezért nem csupán a helyi körülményeken és működési feltételeken kellett javítani, hanem az egész katonai kórházi rendszer tekintetében intézkedések váltak szükségessé. A képzés színvonalának emelése mellett 1779-ben *Instruction für die bey den kaiserl. königl. Armeen, und in den Feldspitälern angestellten Feldchirurgen* címen a tábori sebészek (orvosok) munkájának szabályzata készült el hogy – az előszó indoklását idézve – a katonaeorvosok tisztában legyenek kötelezettségeikkel, illetve azok elhanyagolása esetén felelősségre lehessen vonni őket [11]. Az évek során azonban a kórház bővítésére is sor került, így újabb két épületszárny használatba vételével a kezdeti 40-50 ágy az évek során 300 körülire, utóbb 600-ra bővült, ahol 15 katonaeorvos-gyakornok tevékenykedhetett. Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy 1785-től a jogutód Josephinum kórházi háttere 1000 férőhelyes volt és 230 orvost foglalkoztatott.

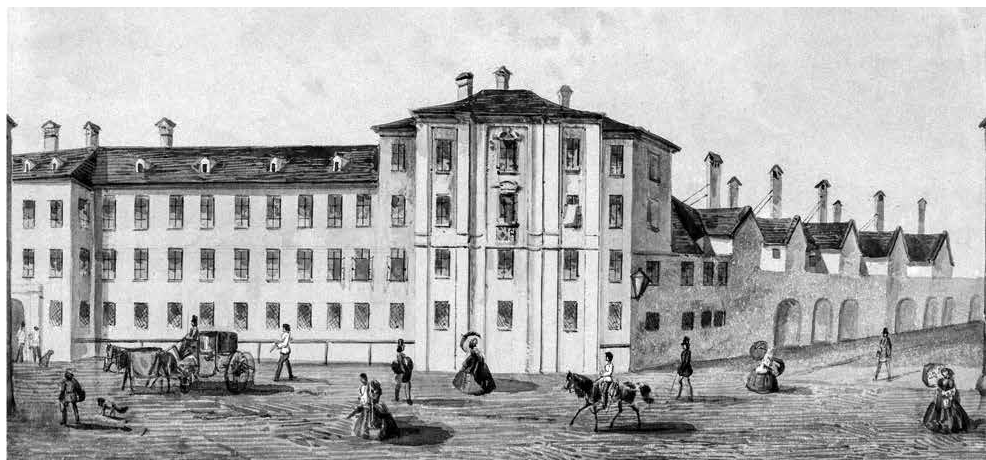
Az épülettől az intézményhez visszatérve: a katonaeorvosok alaposabb szakmai felkészítése érdekében *II. József* az 1776. október 18-ai haditanácsi rendelkezésben kikötötte: a hadsereg nem al-

kalmazhat olyan tábori orvosokat, akik nem tanultak anatómiát (és orvostudományt). A képzés 1777-től (más forrás szerint 1778-tól [12]) már kétévessé bővült, de a (társ)uralkodó személyes (háborús, illetve utazásai során gyűjtött) tapasztalatai alapján így sem nyújtott még kellő szaktudást [13].

A magasabb tudományos elvárásoknak való megfelelés érdekében 1779-ben fogott hozzá *Brambilla* a Habsburg Birodalom 1778-ban kinevezett katonaegészségügyi főnökeként a képzőhely több területre, a képzési tematikára, a személyzetre és az infrastrukturális háttérre kiterjedő koherens fejlesztési terve megvalósításához.

A kibővített tananyagban az anatómia, a medicina és a chirurgia egyaránt képviseltette magát. Ez azért is kiemelten jelentős előrelépés, mert a megelőző időszakban a sebészet és a orvoslás többi területe nem kapcsolódott össze sem a képzés, sem a gyógyító praxis, sem a megnevezés szintjén. *Brambilla* 1779-es instrukcióiban is külön szól a „Feld-Medicus”-okhoz és „Staabs-Chirurgus”-okhoz. A komplex tematikájú képzésbe újonnan bekerült területek oktatására kijelölt tábori orvosok pedig a párizsi Académie Royale de Chirurgie-ban, ahol maga *Brambilla* is tanult, illetve Londonban vettek részt továbbképzéseken, valamint tettek tanulmányutat a külföldi, német, angol, francia és itáliai katonai kórházakban. Oktatói munkásságukat Bécsbe visszatérve 1781-től, *Reinlein* felmentésétől kezdve gyakorolták a gumpendorfi katonaeorvosi iskolában (*Chirurgische Schule für Feldärzte*) [14] (2. ábra).

Johann Gabriel von Gabrielyt (1744–1806) az 1781. esztendő végével nevezték ki törzsorvosi, vezetői rangban a gumpendorfi katonai kórházhoz és ezzel egyidőben az iskola professzora lett.

2. ábra. A gumpendorfi kaszárnyaépület 1781-ben. Forrás: Lohff, B.: *Die Josephs-Akademie in Wiener Josephinum : Die medizinisch-chirurgische Militärakademie im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik : 1785-1874.* Wien, 2019, Böhlau. 13.

Az 1784-es sematizmusból tudható, hogy ő is a kaszárnyában lakott [15]. Utóbb haláláig, 1806-ig a jogutód Josephinumnak is jeles, elismert belgyógyász professzora volt [16]. *Johann Nepomuk Hunczovsky* (1752–1798) 1777-ben kezdte és 1780-ban fejezte be angliai, franciaországi és itáliai szakmai tapasztalatszerzést szolgáló peregrinációját, és szintén a kezdetektől, 1781-től volt oktatója az iskolának, szakterületei a sebészet és a nőgyógyászat voltak, oktatói tevékenysége mellett pedig a kórházon belül külön „sebészeti klinikát” (osztályt) szervezett [17]. *Hunczovsky* rövid élete során jelentős szakirodalmi munkásságot fejtett ki, *Johann Adam Schmidttel* (1759–1809) szerkesztette anyaintézménye kiadványát (*Bibliothek der neuesten medicinisch-chirurgischen Literatur für die k. k. Feldchirurgen.* Wien, 1791–1793), illetve saját szakterületeiben úgyszintén sokat publikált. Ismertsége azonban nem csupán a katonorvosi karra szűkölt, egy időben Mozart és Beethoven orvosa, utóbbinak közis-

mert zenekedvelőként barátja is volt [18]. Haláláról a pesti kiadású Magyar Merkurius így számolt be: „Béts: Cs. Királyi Tanácsos, a’ Josephina Chirurgica-Akadémiának Professora, több Orvosi és Seb-orvosi Akadémiáknak tagja, Doktor Hunczovsky János Ur, ezen Aprilis hónapnak 4-dikénn, életének 47-dik esztendejében, egy igen véletlen történet miatt, ki-mult a’ világból. Ez előtt tiz hetekkel egy chirurgica operatzióknak tétele-közben a’ lántzetájával valahogy egy szurást ejtett az egyik ujján, a’ melynek lassan-lassan el-következett szerentsétlen következései, tiz hetek múlva az emberiséget ezen hathatós segítőjétől meg fosztották” [19]. Professzori állását *Anton Johann Beinl* (1749–1820) vette át, aki utóbb a Josephinum igazgatója is lett [20].

Wilhelm Böckling (1742–1804) az anatómia és a fizioológia területén, *Heinrich Streit* (1745–1821) pedig a patológia, a terápia és a gyógyszer-tan tantárgyának volt oktatója 1783-tól a gumpendorfi iskolában [21].

3. ábra. Plenck József Jakab portréja. Österreichische Nationalbibliothek. Porträtsammlung. URL: <https://onb.digital/result/10E93E8F>

Plenck József Jakab (1735–1807) munkásságának (3. ábra) nem csupán kiemelkedő orvosi, tanári és szakírói munkássága okán kell nagyobb figyelmet szentelnünk, hanem azért is, mert a katonaeorvos-képzés korai időszakából ő az egyetlen magyar személy, aki 1797. június 16-án I. Ferenc királytól magyar nemességet kapott. „Czímere következő: a paizs arany udvara balról jobbra rézsútos kék szelemen által két részre oszlik, a szelemen két arany csillag között arany nap ragyog, a szelemen fölött botra törekedő zöld kigyó látszik [ez Aszklépiosz botja, a gyógyítás szimbóluma], a szelemen alatt zöld galy van. A paizs fölötti sisak koronáján két kiterjesztett fekete sasszárny között füles bagoly áll. Foszladék mindkét oldalról aranykék” [22]. (4. ábra). Plenck Bécsben született, az itteni egyetemen avatták orvos- és sebészdoktorrá, majd a bázeli egyetemen volt a bonctan, a sebészet és a szülészet oktatója. 1770-ben került az akkor megalapított nagyszombati univerzitás, a későbbi budapesti orvoskarra/

orvosi egyetemre. Már akkori elismertségét, hírnevét bizonyítja, hogy „Ő volt egyike azoknak a fakultásban, kinek szabad volt saját jegyzetei alapján előadnia, míg tanártársai legtöbbszörnek előírt tankönyvek nyomán kellett oktatni.” – olvasható Magyary-Kossa Gyula kutatásai alapján [23]. Oktatói működése alatt, 1777-ben költözött az intézmény a budai várba, itt folytatta tevékenységét egészen az 1782/1783-as tanévig, ezután került uralkodói rendeletre Bécsbe és lett törzsvetőségi rangban a katonai gyógyszer-tárak vezetője, a hadsereg fősebesze és királyi tanácsos [24]. Feltehetően már ekkor bekapcsolódott a katonaeorvosi képzésbe, mint a sebészet, a vegytan (kémia) és a botanika tanára. Utóbb, az iskola újjraalapításakor, 1785-ben a Josephinumban folytatta tanári, kutatói és publikációs tevékenységét, ahol az intézmény titkáráként is szolgált [25]. Mayer Ferenc Kolos így értékeli oktatói-kutatói munkásságát: „Jóformán az orvostudomány minden ágában jártas volt és [magyarországi oktatói működése során] a könyvszükséglet pótlására lázas buzga-

4. ábra. Plenk József Jakab címere. Csergheő, G. von: *Der Ungarische Adel*. Nürnberg, 1893, Bauer & Raspe. 506. t. 368.

lommal gyártotta a túlnyomórészben latinnyelvű tankönyveket” [26], a katonarorvosi iskola professzoraként pedig *II. József* németesítési törekvéseihez igazodva több német nyelvű jegyzetet tett közzé diákjai számára [27]. Tankönyvei nagy népszerűségüket precíz, egyértelmű, érthető megfogalmazásuknak is köszönheték. Eredetiben és számos egyéb nyelvű fordításban, a nyugat-európai doktorok szintűgy használták munkáit. A holland nyelvű változat közvetítésével a szellemi, kulturális kapcsolatok révén Japánban japán fordításokban szintén ismertté váltak és még az 1860-as években is jelentek meg újabb kiadásokban [28].

Plenck utóbbi editora volt a *Josephinum* tudományos eredményeit dokumentáló, közkinccsé tévő intézeti kiadványnak az *Abhandlungen der Römisch. Kaiserl. Königl. Josephinischen Medicinisch. Chirurgischen Academie zu Wien* összesen két megjelent tomusának (Wien, 1787., 1801; latin változatban csak az első kötet készült el: *Acta Academiae caes. reg. Josephinae Medico-chirurgicae Vindobonensis*. Wien, 1788.).

Éppígy mindkét alma materben tevékenykedett *Johann Adam Schmidt* (1759–1809) is, akit *Brambilla* akkori eljárójával, *Valentin Göpferth* (? – meghalt 1797 és 1801 között) ezredorvossal együtt vezényelt az iskolához 1783-ban. *Schmitt* később *Hunczovszky* szerkesztőtársa is volt, illetve *Brambilla* titkáráként feladatai közé tartozott olaszul írt munkáinak németre fordítása. Erre nem *Brambilla* hiányos némettudása miatt volt szükség, hanem azért, mert az uralkodó elrendelte, hogy 1783-tól a katonarorvosi iskola tannyelve a német legyen. *Valentin Göpferth* a gumpendorfi kórház vezetője volt [29]. (A gumpendorfi iskolához kötődő „gyakorló- és oktatókórház” kapacitása 1781-ben rendszerszerű-

en 348 ágy volt, de szüksége esetén akár 400 beteg ellátására is alkalmas volt, a gyógyítás és az oktatás támogatására pedig 1782-ben engedélyt kapott az intézet gyógnövénykert kialakítására [30]).

Mindazonáltal nem csupán új oktatói gárda alakult, és az oktatott tematika újult meg *Brambilla* irányításával, hanem – ahogyan szó volt már róla – jelentős infrastrukturális fejlesztések is történtek. Maga a kórház külön oktatási épülettel bővült, amelyben *Brambilla* rendelkezésére előadótermet és a szemléltető anyagok számára szertárat, illetve könyvtárhelyiséget alakítottak ki, az uralkodó pedig ugyanekkor, tehát még 1781-ben a legújabb angol és francia sebészeti eszközök gyűjteményét, kötszereket, valamint anatómiai, orvosi, sebészeti szakkönyvkollekciót adományozott a képzőhelynek [31]. A könyvtár, továbbá a tárgyi gyűjtemények természetesen átkerültek a *Josephinum* kebelébe [32], de a későbbi intézmény- és könyvtártörténeti feldolgozások, illetve maga a *Josephinum* honlapja sem említi, hogy ezek históriája néhány évvel korábban kezdődött és még Gumpendorfban gyökerezik. A muzeális gyűjtemény ma 1900 előtti kiadványokat foglal magában, jelenleg 6377 szakkönyv mintegy 11500 kötetét tartalmazza, köztük 12 ősnymtatványt és 444 antikvát, XVI. századi opuszt számlál [33], de a teljes bibliotékának további, később az intézményhez került különgyűjteményei is vannak, ezek híres orvosok hagyatékaiként kerültek jóval később a jogutód bécsi orvosi egyetemhez. A könyvtár históriájában érdekes adalék az, hogy az 1871-ben az Akadémia tervezett feloszlata körül felvetődött, hogy az Budapestre kerüljön; az Orvosi Hetilap közölte a hírt arról, hogy a nézetet az országgyűlési küldöttség is képviselte: „A magyar országgyűlési küldöttség

egyik befolyásos tagja, mint értesülünk, indítványt akar tenni aziránt, hogy a közös költségen fentartott, s most már felosztatott bécsi Josephinum gazdag könyvtára Pest számára nyeressék meg, hol ilynemű jelentékenyebb könyvgyűjtemény nincs. Örvidenénk, ha ezen indítvány az országos küldöttségénél keresztülmenne. A Josephinum egyéb becses gyűjteményei úgy is Bécsben fognak maradni, s nemcsak méltányos óhaj, hanem talán jogos kívánság is, hogy a felosztatott intézetből Magyarországnak szinte jusson valami. A könyvgyűjtemény megnyerésének jogosságát nem csekély nyomtatókkal már csak azért is kiemelhetjük, hogy a Josephinumban, melynek fentartásához Magyarország is hozzájárult, alig neveltettek magyar ifjak, s annak hasznát, ha nem is jogilag, de tényleg minden esetre majdnem kizárólag az osztrák születésűek élvezték” [34]. Mindennek cáfolata olvasható ki a gumpendorfi, illetve a későbbi méltó palotában működő oktatási intézmény anyakönyveiből. A hazai orvostörténeti szakirodalomban *Rákóczi Katalinnak* köszönhetően az alma mater történetéhez a professzorok mellett a magyar növendékekkel kapcsolatos érdekes adatok, értékelések állnak rendelkezésünkre. Az 1781 és 1785 közötti gumpendorfi időszakban az anyakönyvek szerint 677 hallgatója volt iskolának, ebből 8%, vagyis 83 fő volt feltehetően magyar. A jelentős magyar városok közül Pozsony 19, Pest 8, Sopron 5, Buda 4, Székesfehérvár 3, valamint Brassó, Kassa, Nyitra, Nagyszében és Eszék 2-2 diákot adott. Az összesen 83 magyar diák nyelvtudásáról a hivatkozott forrás adatközlése szintúgy érdekes: németül mindegyik jelölt tudott (a német nem csupán a császári-királyi hadsereg nyelve volt, hanem uralkodói rendelet szerint 1783-tól az oktatása is [35]), latinul 80, franciául

7, görögül 2, angolul egyvalaki tanult, magyarul 69-en beszéltek, a nemzetiségi nyelvek közül szlavónul 15, csehül 13, románul 6, szlovákul, horvátul 4-4 és lengyelül három fő beszélt [36]. A későbbi magyar jelenlétet pedig igazolja az, hogy önálló magyar nemzeti hadsereg nélkül nem is szerezhettek megfelelő végzettséget a magyar katonaorvosok, és igaz volt ez még a Magyar Királyi Honvédség megszervezése (1867) és a javaslat tétele, illetve a Honvédorvosi Alkalmazóiskola 1901-es megszervezése közötti időszakra is. Az érvelés jogossága tehát meglehetősen megkérdőjelezhető, mindazonáltal jó lett volna ezt az értékes kollektívát a hazai (katona)orvos-képzés szolgálatában tudhatni.

A katonaorvos-képzést támogató gazdag információs és demonstrációs bázis ismertetése nem lenne teljes az anatómiai viaszmodell-kollektív megemlítése nélkül. Ezen gyűjtemény szerepe a mai háromdimenziós anatómiai atlaszokéval azonos, hiszen a XVIII. század utolsó évtizedeiben az orvosképzés kiszélesedésével és modernizálásával megnövekedett az igény az anatómia-oktatásban használható „demonstrációs eszközök” iránt, de a rendelkezésre álló holttestek száma korlátozott volt, illetve hűtésüket sem tudták megoldani. Az emberi testből készített különféle preparátumok mellett nagy jelentősége lett a mesterséges modelleknek is [37]. *II. József* még 1780-ban, így a gumpendorfi iskola megszervezésének időszakában, tehát még az ottani felhasználás szándékával rendelte meg a viaszszobrokat a firenzei *Felice Fontana* (1730–1805) műhelyében, aki 1775 óta látta el Európa egyetemeit művészi kivitelű anatómiai szobraival [38]. A császár és király részére a mester 30 000 forint értékben 1192 műalkotást készített el 1784 és 1788 között, ame-

5. ábra. *Venus Anatomica.* Forrás: Horányi I.: *Lélegzetelállító szépségű anatómiai viaszszobrok.* Magyar Múzeumok. 2015. URL: http://archiv.magyarmuzeumok.hu/targy/2765_lelegzetelallito_szepsegu_anatomiai_viaszszobrok

lyek azonban már az Akadémia újonnan felépített palotájába érkeztek meg 1786-tól kezdődően. Az uralkodó ezen nagyvonalú tettének, adományának magyar vonatkozása is van: 1789-ben az akkor már Pesten működő orvosi fakultás kapott a preparátumokból 12 darabot, amelyek jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában találhatóak. Közülük a női test nyirokrendszerét modelláló „Venus anatomica” ma is méltán büszkesége a Múzeumnak [39] (5. ábra). Fontana műhelye több mint három évtizeden keresztül működött, 24 teljes figurát és 2800 apróbb modellt készített, munkáinak didaktikai értékét pedig jelentősen növeli, hogy szobrai szétszedhetők, így – akár csak a boncolások – igazi betekintést engednek a test és a szervek titkaiba [40].

Az 1770-es 1780-as évek fordulóján *Brambilla* irányításával lezajlott reformok után a tudományos felkészültség mellett jó szervezőképességgel rendelkező *Gabriely* és *Hunczovsky* irányítása alatt a gumpendorfi iskola jó alapot jelentett a József Akadémia számára. A későbbi magasabb rangú képzőhely kifejlődésének előkészítését a vonatkozó rendelkezések, a jogi szabályozás is

biztosította. Az 1781. február 17-ei legfelsőbb elhatározás szerint a Habsburg Birodalom hadseregében ettől kezdve csak a gumpendorfi iskola alsóbb fokozatának elvégzése után lehetett alorvosi (Unterchirurg) beosztást betölteni, és az alapozó képzés sikeres elvégzése volt az előfeltétele a kétéves képzés megkezdésének. A fél éves alapképzésre nem katonai sebészi végzettségűek is jelentkezhetek, valamint azok a katonai sebészek, akik a gyakorlatban valamely alakulatnál az ezredsebész keze alatt kaptak kiképzést, illetve ajánlást. A kétéves kurzust sikeres felvételi vizsga után lehetett megkezdeni [41], és kizárólag ennek elvégzése után folytathattak egyetemi tanulmányokat a tábori orvosi kar tagjai. Nem sokkal később pedig arról születt, hogy az ezred- és törzsorvosok polgári betegeket is gyógyíthattak, sőt nemcsak sebészként, hanem orvosként ugyancsak tevékenykedhettek. Egyetemi tanulmányaik így az orvosi stúdiumokkal egyenrangúvá váltak, az előírt vizsgákon való sikeres, jó eredménnyel való megfelelés pedig a „Doctor der Chirurgie”, a sebészet doktora cím elnyerésével, az orvosokéval azonos szakmai presztízzsel járt [42].

Mindezen lendületesen felívelő fejlődési folyamat során azonban hamar, 1783-ban, nem sokkal az intézet megnyitása után nyilvánvalóvá vált, hogy a gumpendorfi kaszárnya még a bővítésekkel együtt sem biztosít megfelelő, az intézményhez méltó elhelyezést, a Bécs belvárosától való távolsága, illetve a helyszűke miatt rövidesen megkezdődött a bécsi katonakorvosképzés nagyhírű palotájának építése *Isidor Canevale* (1730–1786) tervei szerint [43]. *Canevale* francia származású klasszicista építész, aki 1760-ban mestere *Giovanni Niccolò Servandoni* kíséretében utazott Bécsbe II. József és Pármai Izabella eljegyzési, valamint Mária Terézia húszéves uralkodói jubileuma ünnepének dekorátorként, majd a császárvárosban letelepedve udvari építész lett. Leghíresebb munkája a *Josephinum*. (Magyarországi ismert műve például a váci székesegyház és a diadalív, illetve a magyar történelemben hírhedtté vált pesti *Neugebäude* [44]. Az Újépület azonban sajátos, és ebben az értelemben már nem negatív konnotációjú jelentőséggel is bír a magyar katonakorvos-közösség számára, hiszen 1852-ben a mai Honvédkórháznak negyedik fiókispotálja működött az ingatlanban [45]). A Palota az uralkodó egészségügyi reformjának reprezentánsa, amely már az épület kialakításában is az „egészséget” képviseli nagy ablakaival, tágas, levegős tereivel, valamint kapcsolódó intézményekkel, az *Allgemeines Krankenhaus* és a *Narrenturmmal* [46]. A gumpendorfi katonakorvosi iskola 1785-ben költözött át a *Josephinum* épületébe. Az intézmény díszes megnyitója 1785. november 7-én volt számos jeles személyiség, tábornokok, a tanári kar és a 300 növendék jelenlétében.

Miután a képzés kiköltözött a gumpendorfi kaszárnyából, mód nyílt az

ingatlan más célú katonai használatára. Már 1774 óta napirenden volt a bécsi garnizon megerősítése, 1777. november 29-én pedig végül döntés született két újabb alakulat elhelyezéséről a birodalmi fővárosban. A volt képzőhelyből így – némi átalakítások után – II. József 1785. december 13-ai legfőbb elhatározása szerint 1786-ban lett gránátos, vagyis tüzér laktanya, és ebben a minőségében maradt használatban egészen 1902-ig, utóbb az épületegyüttest elbontották és helyére lakóházak kerültek [47]. Így – magához a történelmi jelentőségű intézményhez hasonlóan – még az épületnek sem (igazán) maradt nyoma az utókor emlékezetében. Ezt a hiányt igyekezett pótolni a 240 éves katonaegészségügy történetét feldolgozó kutatás szellemi kincsekben gazdag kitérője.

Irodalom

- [1] Vö. Romshorn, C.: Kaiser Joseph II. und seine Zeit. Leipzig, 1845, Philipp Reclam jun. 51., 298.
- [2] Friehs, J. T.: Mehr Staat: Die Universitätsreform Gerard van Swietens. Die Welt der Habsburger. URL: <https://www.habsburger.net/de/kapitel/mehr-staat-die-universitaetsreform-gerard-van-swietens>; Gerard van Swieten. Die Welt der Habsburger. URL: <https://www.habsburger.net/de/personen/person/gerard-van-swieten>
- [3] Gerabek, W. E.: Swieten, Gerhard van. Deutsche Biographie. Bd. 25. Berlin, 2013, Dunccker & Humblot. 729-730.
- [4] Nádori G.: Darabolós művészet. Élet és Tudomány. 2001. 5. 1578-1579.
- [5] Lohff, B.: Die Josephs-Akademie im Wiener Josephinum. Die medizinisch-chirurgische Militärakademie im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik: 1785-1874. Wien, 2019, Böhlau.11. [a továbbiakban: Lohff, B.]
- [6] Schultheisz E.: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Sajtó alá rend. Gazda István. Piliscsaba, 2006, Magyar Tudomány-

- történeti Intézet. 61., 63. [a továbbiakban: Schultheisz E.]
- [7] Ishida, S.: Reception of a Viennese physician in Japan. A bibliographical study on the works of Joseph Jakob Edler von Plenck (1730-1809). Orvostörténeti Közlemények. 166-169. Budapest, 1999, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság. 28. [a továbbiakban: Ishida, S.]
- [8] Hof- und Staats-Schematismus ... Haupt- und Residenzstadt Wien ... auf das Jahr 1781. Wien, 1781, Gerold. 279., 298.
- [9] Czeike, F.: Historisches Lexikon Wien. Bd. 2. Wien, [1993], Kremayr & Scheriau, Wien. 635.
- [10] Peintinger, B.: Giovanni Alessandro Brambillas Appendice. Eine Quelle zur Geschichte des Gesundheitswesens im Josephinismus. Wien, 2011, Universität Wien, 2011. 62., 80-82., 155. Phaidra [Repositorium ... der Universität Wien]. URL: <https://phaidra.univie.ac.at/open/o:1274760>
- [11] Brambilla, G.A.: Instruction für die bey den kaiserl. königl. Armeen, und in den Feldspitalern angestellten Feldchirurgen. Wien, 1799, Trattner.
- [12] Kirchenberger, S.: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, 1895, Šafář, 1895. 60. [a továbbiakban: Kirchenberger, S.]; Swittalek, M.: Das Josephinum. Aufklärung, Klassizismus, Zentrum der Medizin. Dissertation. Wien, [s. a.], Technische Universität. 76-77. [a továbbiakban: Swittalek, M.]; Wyklicky, H.: Über die Ausbildung der k. u. k. Militärärzte – 200 Jahre Josephinum. Wehrmedizinische Monatsschrift. 1986. 213.
- [13] Rechenberger von Rechkorn, J.: Das Bildungswesen im österreichischen Heere vom dreissigjährigen Kriege bis zur gegenwart. (Beitrag zur Culturgeschichte). Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs. 3. Jg. Wien, 1878, Waldheim. 166.
- [14] Lohff, B. 32.
- [15] Hof- und Staats-Schematismus ... Haupt- und Residenzstadt Wien ... auf das Jahr 1784. Wien, 1784, Gerold. 273.
- [16] Schmitt, W.J.: Gedächtnisrede auf den verstorbenen k. k. Rath und Professor Dr. J. Gabriel von Gabriely. Wien, 1806, Bauer. 15.; Swittalek, M. 183.
- [17] Gurlt, E.: Hunczovsky, Johann Nepomuk. Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 13. Leipzig, 1881, Duncker & Humblot. 389-391.
- [18] Beethoven és az orvosok. Paul Netl cikke nyomán, Ciba symposium. Orvosi Hetilap. 1967. 800.
- [19] Magyar Merkurius. 1798. április 10. 415.
- [20] Hirsch, A.: Beinl Edler von Bienenberg, Anton Johann. Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 2. Leipzig, 1875, Duncker & Humblot. 293
- [21] Kirchenberger, S. 61.
- [22] Nagy I.: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. kötet. Pest, 1862, Ráth Mór. p. 323.
- [23] Magyary-Kossa Gy.: Magyar orvosi emlékek. 4. kötet. Budapest, 1940, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. 187.
- [24] Hógyes E.: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Budapest, 1896, Athenaeum. 88-89.; 1238-1239.
- [25] Vö. Skopec, M.: Plenck, Joseph Jacob von. Neue Deutsche Biographie. Bd. 20. Berlin, 2001. Duncker & Humblot. 528-529.; Szinnyei J.: Plenck József Jakab. Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. 10. kötet. Budapest, 1905, Hornyánszky, 1905. col. 1238-1243. [a továbbiakban: Szinnyei J.]; Wunschmann, E.: Plenck, Joseph Jacob von. Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 26. Leipzig, 1888, Duncker & Humblot, 1888. 272.
- [26] Mayer F. K.: Az orvostudomány története. Budapest, 1927, Eggenberger, 1927. 214.
- [27] Szinnyei J. col. 1241-1243.
- [28] Ishida, S. 35-36.
- [29] Lohff, B. 40.
- [30] Swittalek, M. 77.
- [31] Beytrag zum Reichs-Postreuter. Vom 11ten Junii, 1781. 1.
- [32] Vö. Albrecht, H., Bauer, B., Mentzel, W.: Josephinische Bibliothek und medizinhistorische bestände der Universitätsbibliothek der Medizinischen Universität Wien. GMS Medizin – Bibliothek – Information. 2012. 1-2. 3/19.

- E-prints in library & information science.
URL: <http://eprints.rclis.org/21022/>
- [33] Josephinische Bibliothek. Josephinum.
URL: <https://www.josephinum.ac.at/sammlungen/buecher/josephinische-bibliothek/>
- [34] A magyar országgyűlési küldöttség... Orvosi Hetilap. 1871. col.14-15.
- [35] Lohff, B. 40.
- [36] Vö. Rákóczi K.: Ungarische Zöglinge des Josephinums (1785-1806). Orvostörténeti Közlemények. 190-193. Budapest, 2005, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár – Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2005. 202-203., 205., 208.
- [37] Horányi I.: Demonstrátumok. Magyar Múzeumok. 2015. URL: http://archiv.magyar-muzeumok.hu/tema/2742_demonstratumok
- [38] K. M.: A Theatrum Anatomicum... Élet és Tudomány. 2001. 16. 504.; Schultheisz E. 69.
- [39] Horányi I.: Az anatómiai viaszpreparáció kialakulásának és virágkorának történeti összefoglalója. Orvostörténeti Közlemények. 133-140. Budapest, 1991-1992, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár – Magyar Orvostörténelmi Társaság. 133.; K. M.: A Theatrum Anatomicum... In: Élet és Tudomány. 2001. 16. 504.
- [40] Haviland, Th., N., Parish, L., Ch.: A Brief Account of the Use of Wax Models in the Study of Medicine. == Journal of the History of Medicine. Vol. 25, 1970, 1, 52–70. p. Ism.: R. Harkó V. Orvostörténeti Közlemények. 60-61. Budapest, 1971, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár – Magyar Orvostörténelmi Társaság. 361.
- [41] Lohff, B. 28-29.
- [42] Kirchenberger, S. 61.
- [43] Kirchenberger, S.: Chronologische Tabellen zur Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, 1896, Šafář. 16.
- [44] Papp J.: Canevale, Isidore Marcellus Amandus. Artportal. URL: <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/canevale-isidore-marcellus-amandus/>; Isidor Canevale. Architektenlexikon Wien 1770-1945. URL: <https://www.architektenlexikon.at/de/1025.htm>
- [45] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. I. 2. III. Armeé Commando. 1853. Präs. (1-76). 1830. doboz. 30., 35. 40., 60., 68. iratok.
- [46] Josephinum. Gebäude. URL: <https://www.josephinum.ac.at/infos/gebaeude/>
- [47] Kaloudin, S. I.: Der bauliche Wandel Wiens während der Regentschaft des Kaisers Joseph II. unter kartographischen und städtebaulichen Gesichtspunkten [1765]-1780-1790. Dillpomalbeit. Wien, 2020, Technische Universität Wien. 124., 130. Repositum TU Wien. URL: <https://repositum.tuwien.at/handle/20.500.12708/16436>

Gabriella Pogány Rózsa PhD

The military medical school in Gumpendorf (1781–1784)

The creator of the Hungarian military health care institutional system in the modern sense was Joseph II, and one of the important elements of his concept was to organize the right level of military medical training with surgical as well as medical topics. The legal predecessor of the Josephinum (Josephinische Medico Chirurgische Militärakademie, opened in 1785), was the military medical school in Gumpendorf between 1781 and 1784, which, however, is already a forgotten moment in the history of military medical culture.

Key-words: *history of military medical training – 18. century*

*Pogányné dr. Rózsa Gabriella PhD
1134 Budapest, Róbert Károly krt. 44.*